

DİNLER TARİHİ ARAŞTIRMALARI – VII

TÜRKİYE'DE
DİNLER TARİHİ
(Dünü, Bugünü ve Geleceği)

TÜRKİYE DİNLER TARİHİ DERNEĞİ YAYINLARI

DİNLER TARİHİNDE BİLİŞSEL (COGNİTİVE) METODUN KULLANILMASI

Dr.Nermin ÖZTÜRK*

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Tebliğime başlıkta geçen iki temel kavram a gönderme yaparak başlamak istiyorum; bunlardan ilki Dinler Tarihi. Hepinizin bildiği gibi ,her ne kadar dinlerle ilgili yapılan çalışmalar 2-3 bin yıl önceye kadar geriye götürülebilse de, dinin bu günkü anlamıyla akademik bir disiplin haline gelmesi ve sistematik olarak çalışılmaya başlanması ortaçağ Avrupa'sında gerçekleştirilen ronesans ve reform hareketlerini takip eden süreçteki "Kökleri Arama" hareketine dayandırılır. 19.Yüzyıl ortalarına rastlayan bu süreçte din, sosyo-kültürel bir fenomen olarak kabul edilmiş ve Dinler Tarihi diğer disiplinler arasındaki yerini almıştır.

Başlıkta geçen diğer kavram cognitive'dir gelince; bu, İngilizce cognition kelimesinin sıfat halidir. Cognition kelimesinin kökü Latince co (yoğun, kuvvetli)+ gnoscere (bilmek) sözcüklerinin birleşmesinden meydana gelen *cognoscere* kelimesine dayanır. Bu bağlamda cognition: 1-Kendisiyle bilgiye ulaşılan süreç veya aklın elektir. 2- Algılama, **akıl** yürütme veya sezgiyle edinilen bilgidir.¹ Başka bir tarife göre de **düşünce**, duyular ve deneyin vasıtasıyla bilgiye ulaşma süreci veya zihinsel aksiyondur. Bu yüzden **düşünür**ken ilişkili olduğumuz tüm zihinsel aktiviteleri içine alır². Dolayısıyla bu, basit ve tek bir süreç olmayıp içine beş duyunun, dikkatin, çevreden gelen etkilerin, gelen bilgilerin ayrıştırılması ve sınıflandırılmasının, hafızadaki depolanmış bilgilerin, ilk kez karşılaşılan bilgilerin vs. **karıştığı** oldukça

* Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Ana Bilim Dalı, Öğretim Görevlisi

1 *Webster's Two New College Dictionary*, Edit: Webster's New World Dictionary ve Webster's II Dictionary'nin editörleri, Houghton Mifflin Harcourt 2005, s.223

2 Laura M .Taylor, *Introducing Cognitive Development*, Psychology Press 2005, s.2

kompleks bir işlemdir.³ Farklı durumlarda farklı şeyleri düşünmeyi gerektiren farklı süreçleri tanımlamak *bilme* veya *kavramayı* araştıran bilim adamlarının esas amacıdır ve bu iş sadece davranışlar ve eylemlerin gözlenebilip, düşüncelerin gözlenememesinden dolayı oldukça zor bir iştir.⁴ Türkçe'ye *bilme*, *idrak etme* veya *kavrama* olarak çevirebileceğimiz bu süreç veya işlem bir bilgisayara verilerin girilmesi, depolanması, işlenmesi ve kullanılması ile karşılaştırılabilir.

Aslında tıpkı Dinler Tarihi gibi, insan zihnini ve işleyişini ele alan teşebbüsler de yeni değildir. Ünlü psikolog H. Gardner'ın dediği gibi Bilişsel Bilim'in tarihi göreceli olarak kısa olsa da onun uzun bir geçmişi vardır.⁵ I. Singh, en eski kutsal metin olarak kabul edilen Rigveda'ların onuncu kitabında 'insan zihninin değişik bilişsel ve duyuşsal aktiviteleri ile bilişsel aktivitelerin saf bilincin gerçekleştirilmesindeki önemli rolü için nasıl akord edilmesi gerektiğinden' bahsedildiğine dikkat çeker.⁶ Antik Yunan'da ise Eflatun ve Aristo insan bilgisinin doğasını açıklamaya çalışmışlardır. Eflatun en önemli bilgiye, insan duyularının deneyiminden bağımsız olarak, fazilet veya erdem gibi kavramlar yoluyla sezgisel olarak ulaşılabileceğini söylemiştir. Descartes ve Leibniz gibi Rasyonalitler bilginin sadece düşünerek ve akıl yürütülerek kazanılacağını söylemişler, Aristo ise ampirik bir yaklaşımla bilgiyi, deneylerden elde edilen kurallar bütünü olarak görmüştür. 18. Yüzyılda Kant Rasyonalizm ve Ampirizmi birleştirmeye çalışmıştır. Zihin üzerine yapılan çalışmalar 19. yüzyılda deneyimsel psikolojinin gelişmesine kadar felsefenin yetki alanında kalmıştır. Wilhelm Wund ve öğrencileri zihinsel faaliyetleri daha sistematik olarak çalışmak üzere laboratuvar metotlarını kullanmaya başlamışlar, fakat sonraki yıllarda deneyimsel psikoloji, davranışçı psikoloji (Behaviorizm) tarafından bastırılmıştır. Bu psikolojik disiplinde zihnin varlığı neredeyse inkar edilir. Davranışçı J. B. Watson (1913) bilincin iç gözlem yöntemiyle incelenmesini şüpheyile karşılamış, psikolojinin gözlenebilen uyarıcı ve gözlenebilen davranışsal cevaplar arasındaki ilişkiyi inceleyebilmesi için kendini kısıtlaması gerektiğini söylemiştir. Çünkü O'na göre bilinç halleri gözlenemez, ancak dav-

3 Nicholas LaRocca, Rosalind Kalb, John DeLuca, Lauron Caruso, Multiple Sclerosis: *Understanding the Cognitive Challenges*, Demos Medical Publishing 2007, s. 1

4 Laura M. Taylor, a. g. e. , s. 2

5 Jensine Andresen "Toward a Cognitive Science of Religion", Edit: Jensine Andresen, *Religion in Mind*, Cambridge 2001, s. 3

6 A.g.e. , s. 3

ranışlar gözlenebilir. Watson'un görüşleri 1950'lere kadar bu sahaya hakim olmuş, ciddi bilimsel tartışmalarda zihinsel sunum ve bilinçlilik konuşmaları yasaklanmıştır. 1956 da bu durum değişmeye başlamış, G. Miller insan düşüncesinin kapasitesinin sınırlı olduğunu ve bunun üstesinden gelme yollarını gösteren bir dizi çalışma üretmiştir. Bu yıllar bir taraftan da günümüzdeki modern bilgisayarların atalarının kullanılmaya başlandığı ve makinelerin düşünce güçlerinin sorgulanıp, yapay zeka kavramlarının ortaya atıldığı zamanlardır. Yine bu sıralarda Noam Chomsky (1957, 59) dilin öğrenilen bir alışkanlık olduğu şeklindeki davranışçı faraziyeleri reddederek, insanların dil anlamadaki kabiliyetlerini açıklama yerine, kuralları oluşturan zihinsel gramerler bakımından olaya yaklaşılmamasını önermiştir.⁷ Dil ile gelişmiş insan zihni arasındaki ilişkiyi açıklayan çalışmalar, dilin oldukça soyut ve doğuştan gelen bir olgu olduğunu ileri süren Chomsky'yi desteklemiş ve yapay zeka çalışmalarına da cesaret vermiştir. Bunun için insan beyninin fonksiyonlarını inceleyen nöro bilim ile işbirliği yapılmıştır.⁸

İşte farklı bilim dallarında ardı ardına yaşanan değişme, gelişme ve buluşların yaşandığı bu süreci takip eden 1970'li yıllarda, değişik bilim dallarında çalışan insanlar ortak bir konu etrafında toplanmaya başlamışlardır. Filoloji, Felsefe, Bilgisayar, Nörobilim, Psikoloji vb. gibi muhtelif disiplinlerde çalışan bilim adamlarının, hatırlama, anlama, öğrenme, dil ve düşünme gibi hususlarda *zihnin işleyişini* anlamaya yönelik çabaları onları bir araya getirmiş ve Bilişsel Bilim ortaya çıkmıştır. Yakın zamanların en dikkat çekici disiplini olan bu sahadaki araştırmalar, çocukları gözlemekten kompleks problemlerin çözüm için bilgisayar programlamaya ve beyindeki sinir devrelerinin prensiplerini çalışmaya kadar pek çok çeşitlilik gösterir.⁹

Bu tarihlerde bir Bilişsel Bilimci, aynı zamanda hem antropolog hem de filolog olan Dan Sperber tarafından yazılan *Sembolizmi Yeniden Düşünmek* (Rethinking Symbolism, 1975) adlı kitap Bilişsel Din Bilimi'nin doğması için muharrik bir güç oluşturmuştur. Sperber bu eseri ile, insanın zihnî yapısının dînî fikirlerin kültürel yayılım kanallarıyla aynı olduğu kuramını ilk

7 Paul Thagard, *Mind: Introduction to Cognitive Science*, 2. Baskı, The MIT Press, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Massachusetts, 2005, ss. 5-6

8 Roslyn M. Frank, Tom Ziemke, *Body, Language and Mind: Sociocultural Situatedness*, Berlin 2008, ss. 139-143

9 Neil A. Stillings Steven E. Weisler Christopher H. Chase Mark H. Feinstein Jay L. Garfield Edwina L., *Cognitive Science: An Introduction*, MIT Pres 1995, s. 1

kez ortaya atan kişi olmuştur. Sperber'den sonra Stewart Guthrie (antropolog) *Dinlerin Bilişsel Teorisi* adlı kitabını (A Cognitive Theory of Religion, 1980) yayınlamıştır. Guthrie kitabında insandaki algılama ve idrak etme kabiliyetlerinin doğa üştü varlıkları veya olayları kabul edecek özellikte olduğunu ileri sürmüştür. Daha sonra T. Lawson ve McCauley'in beraber yazdıkları, dînî ritüellerin yapısının zihinde nasıl canlandırıldığı ve dînî kavramların kültürel olarak nasıl aktarıldığını açıklamaya çalışan *Dinleri Yeniden Düşünmek* (Rethinking Religion, 1990) adlı kitap ile bu saha daha net olarak ortaya çıkmıştır. Bu yüzden 1990'lı yılları din alanında çalışanlar için yeni bir bilimsel yaklaşımın ortaya çıktığı yıllar olarak kabul edebiliriz.¹⁰

Dinin anlaşılması için Bilişsel Bilim'in metodunu kullanmak, Dinler Tarihi'nde yeni metodoloji arayışında olanlara taze bir kan gibi gelmiştir. Çünkü daha 1969-70 yıllarında iken M. Eliade Dinler Tarihi'nde toplanan malzemelerle âdeta bir antikacı dükkanı yaratıldığını ve bu eskilerden artık bir 'geri dönüşüm' modelinin üretilmesi gerektiğinin dile getirmiştir.¹¹ E. Thomas Lawson'da bu konuda Eliade gibi düşünmektedir. 'Dinleri anlayabilmek' için bilişsel yaklaşımın önemini kabul edenlerin arasında merkezî bir yere sahip olan Lawson, tamamıyla deskriptif bir yaklaşım izlemenin, dinin bir kısmını 'evrene ilişkin gizemli araştırmalar çöplüğünden başka bir şeye dönüştürmeyeceğini' söyleyerek, 'artık veriye ihtiyacımız yok, veriler hakkında teorilere ihtiyacımız var' demiştir.¹² Fakat açıklayıcı teoriler pahasına aşırı derecede yoruma kayılmasını da eleştirmiş ve bilişsel metotla bu dengesizlikleri gidermeyi amaçladıklarını söylemiştir. O'na göre dini sistemler teorize edilmelidir, bu hususta çok az şey yapılmıştır; hatta pek çokları böyle bir şeyin var olduğunu bile inkar etmişlerdir. Böyle düşünenleri bağnazlıkla suçlayan Lawson¹³, dini, 'insanüstü varlıklara inanmak' diye tanımlayarak dinin bilişsel boyutunu vurgulamış ve teori konusunda entelektüelleri çeşa-

10 Ilkka Pyysiainen "After Religion: Cognitive Science and The Study of Human Behaviour", <http://www.e-religions.net/2008/datas/users/Pyysiainen.pdf> 9-10-2009

11 Mircae Eliade, *The Quest: History and Meaning in Religion*, University of Chicago Press 1984, From Preface (Önsözden)

12 Brian C. Wilson, "A Brief Intellectual Biography of E. Thomas Lawson ", Edit: Brian C. Wilson, Timothy Light, *Religion As A Human Capacity: A Festschrift in honor of E. Thomas Lawson*, Brill 2004, s. 7

13 E. Thomas Lawson, Robert N. McCauley, *Rethinking Religion: connecting cognition and culture* Cambridge University press, New York 1993, s. 2

retlendirmiştir.¹⁴ Lawson'a göre dînî gerçekliklerin doğruluğuna bilimsel anlamda karar verilemez, fakat bunların yapılmasındaki sebepler ve ortaya konuş şekilleri hakkında bilimsel olarak çalışılabilir.¹⁵

Lawson'ı destekleyen H. Whitehouse birçok farklı düşünce okulunun, Felsefe, Etnoğrafya, Arkeoloji, Tarih, Matematik, Astronomi gibi, farklı kaynaklardan elde ettikleri deliller ile dinleri açıkladıkları iddiasında olduklarını, fakat dinlerin mevcut teorilerinin hemen hepsinin ontolojik olarak kusurlu veya test edilemediklerini ileri sürmüştür. 20. Yüzyılın ikinci yarısındaki hermönetik ve fenomenolojik yaklaşımların bu konuda başarılı olamadıklarını, Bilişsel Bilimin ise dinleri açıklama hususunda radikal yeni yollar sunduğunu ifade eden Whitehouse¹⁶, Bilişsel Din Biliminin amacını şöylece özetlemiştir: Hem evrensel dini dağarcıkta, hem de dînî inançlarda önemli değişebilirlikler vardır. Bu yeni yaklaşım bunların temel sebeplerini, bilişsel mekanizmanın altında yatması bakımından açıklar.¹⁷

Alanın diğer önemli bir temsilcisi İlkka Pyysiainen'a göre de bu yeni bilimsel yaklaşımın dînî konuları anlamak için odaklandığı iki şey, dînî zihinsel muhteva ve bilişsel mekanizmadır. Dayandığı temel nokta ise dînî düşünce ve davranışların aslında oldukça sıradan ve olağan bir biyolojik ve psikolojik süreç izlemeleri gerçeğidir. Zaten Bilişsel Din Bilimi adını almasının sebebi de budur.¹⁸

Ortaya atılan her yeni teori gibi *dinlere bilişsel yaklaşım* da konu ile ilgilenen batılı bilim adamları arasında enine boyuna tartışılmıştır. Bu metodun savunucuları dini *sui generis*-kendine özgü bir fenomen olduğunu kabul etmelerine rağmen, dînî bilgilerin elde edilmesindeki özel metotlar sebebiyle onun diğer bilgi alanlarından ayrılmasına gerek görmemişlerdir.¹⁹ Bilişsel

14 Brian C. Wilson, a. g. e, s. 9

15 İlkka Pyysiainen, Amazing grace: Religion and the Evolution of The Human Mind <http://artsci.wustl.edu/~pboyer/RelCogWebSite/IlkkaMcNamaraVolume.doc> 9-10-2009

16 Harvey Whitehouse "Why Do We Need Cognitive Theories of Religion", Edit: Brian C. Wilson , Timothy Light, *Religion As A Human Capacity: A Festschrift in honor of E. Thomas Lawson*, Brill 2004, s. 65

17 Harvey Whitehouse, *Modes of Religiosity: A Cognitive Theory of Religious Transmission*, Walnut Creek, CA: Altmira Press 2004

18 İlkka Pyysiainen, Amazing grace: Religion and the Evolution of The Human Mind <http://artsci.wustl.edu/~pboyer/RelCogWebSite/IlkkaMcNamaraVolume.doc> 9-10-2009

19 İlkka Pyysiainen, Veikko Anttonen, *Current Approach in the Cognitive Science of Religion*, Continuum International Publishing Group 2002, s. 1

yaklaşımına en çok itiraz, onun redüktüyonist (indirgemeci) ve açıklamalarının dinden uzak olduğu yönündedir. Fakat her şeye rağmen öyle görünüyor ki Bilişsel Din Bilimi artık Batı Dünyası'nda yerini sağlamlaştırmıştır. Nitekim farklı ilim dallarından bilim adamlarının katılımı ile 2006 yılında Uluslararası Bilişsel Din Bilimleri Derneği (IACSR-International Association for The Cognitive Science of Religion) kurulmuştur. Aralarında IAHR eski başkanlarından Armin W. Geertz'in de bulunduğu derneğin kurucu başkanı E. Thomas Lawson'dur. Derneğin resmi WEB sitesinde kuruluş amacı şöyle açıklanmıştır: *"Dinlerin Bilişsel Bilimi, disiplinler arası bir çalışmadır. Burada Sağlık Bilimleri, Tabii Bilimler, Sosyal Bilimler ve İnsan Bilimlerinden geniş bir bilim adamları topluluğu, akademik-mukayeseli din çalışmalarında önemli etkiler yapacak keşifler üzerinde çalışırlar. Din alanındaki uzmanlar bu çalışmalarda önemli bir yere sahiptirler. Çünkü normal olarak diğer disiplinlerden bilim adamları dinle ilgilenmediklerinden, elde edilen bulguların öneminin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla, geri dönüşüm ve yaratıcı etki yapabilecek açıklamalar için din bilimcilerine ihtiyaç vardır. Diğer taraftan bilişsel bilimciler ve deneyimci psikologlar da din bilimlerinde çalışan meslektaşlarına yeni ve heyecan verici yöntemler için yardımcı olurlar. Din alanında çalışanların bazıları deneyimci bilim adamları, deneyimci bilim adamlarının bazıları ise oldukça kabiliyetli filozoflar ve din bilimcileridir. İşte IACSR bu çeşitlilik içinde bir araya gelinip tartışmaların yapılabileceği, yeni şeyler sunulup yeniliklerin geliştirilebileceği bir ortam yaratmak ve genç bilim adamlarına tuttukları yolda yardım edecek organizasyonel bir sistem sağlamak amacı ile kurulmuştur."*²⁰

Dernek, din ile bilim arasında diyalog kurmak ve bilimi dinde-dini bilimde bulmak isteyenlere aralarında yer olmadığını ve bilişsel bilim sayesinde dîni ve bilimsel doktrinleri geçerli kılmaya teşebbüs edenleri hoş karşılamadığını belirtir, bu tür niyetleri olanların başka kuruluşlara gitmelerini tavsiye eder. Pascal Boyer, Justin L. Barrett, Jensine Andresen ve Luther H. Martin gibi değerli bilim adamlarını bünyesinde bulunduran derneğin açılış töreni 7 Ocak 2006 tarihinde Danimarka'daki Aarhus Üniversitesinde yapılmıştır.²¹

Derneğin kurucularından L. Martin Dinler Tarihi'nde şimdiye kadar kullanılan tarihi ve karşılaştırma metotlarının birkaç istisna dışında başarılı

20 <http://www.iacsr.com/Home.html> 10-10-2009

21 <http://www.iacsr.com/Home.html> 10-10-2009

olamadıklarını ve hayal kırıklıkları yarattığını söyler. O'na göre son yüzyıl boyunca, Dinler Tarihi çalışmalarında ortak bir söylem sağlayacak paradig-malar yaratılamamıştır. Bu yüzden bilişsel yaklaşımın dinler tarihçilerine yeni çalışma konuları sağlayacağını ve hattâ tarihteki karmaşık olayların aydınlanmasına yardımcı olabilecek açıklayıcı modeller sunarak, din alanındaki bilimsel teori kıtlığına çözüm olabileceğini ileri sürer. L. Martin, dinler tarihçilerinin bilişsel çalışma sahasına girmelerinin bu sahada araştırma yapan diğer bilimler için de çok faydalı olacağına inanır. Çünkü farklı bilimlerden araştırılan pek çok konunun daha iyi anlaşılabilmesini sağlayacak malzeme Dinler Tarihi'nde mevcuttur. Mesela, Dinler Tarihi, Bilişsel Bilim'in insanı dindarlaştıran inanç ve uygulamalar hakkındaki teorik varsayımlarının şekillenmesine katkıda bulunabilecektir.²²

Bilişsel Din Bilimlerinin üzerinde çalıştığı bazı konular şöyle sıralanabilir: Dînî ritüellerin yapısı zihinsel olarak nasıl temsil edilebilir? Hangi dînî kavramlar kültürel olarak aktarılabilir? İnsanın evrimi ve duyguların doğası nasıl bir süreçtir? Fiziksel olarak gözlenemeyen kişi ve olayların zihinsel tasavvurları, kültürel bilgi birikimlerini destekleyen nöro-cognitive sistemlerin evrimi, antropomorfizm ve ritüeller gibi konular da hali hazırda bu sahada çalışanların ilgi odağındaki konulardır.²³

Yine bu sahadaki en son ve en heyecan verici çalışmalardan biri olarak, inançlı insanların dua ettikleri veya tanrı ile özel bir ilişki kurdukları esnada beyinlerinde meydana gelen değişim veya hareketliliğin beyin tarayıcıları sayesinde izlenmesini örnek olarak gösterebiliriz. Hofstra Üniversitesi'nden (New York) Bilişsel Din Bilimcisi Prof. John Teehan Reuter ajansı'nın kendisi ile yaptığı bir röportajda Sigmund Freud'un 19. Yüzyılın büyük isimlerinden olduğunu ve o tarihlerde her ne kadar Freud onun bilimsel olduğuna inansa da, Freudçu paradigmanın bilimsel olmadığını, beyin ve zihin hakkında o zaman bilinenlerin şu anda bilinenlerin yanında çok ilkel kaldığını söylemiştir. Bilişsel bilim sayesinde zihnin işleyişinin ve moralitenin anlaşılmasına yönelik daha ampirik yaklaşımlar geliştiğini ve bazı bilişsel bilimcilerin hassaten dine ilgi gösterdiklerini belirten Teehan, insanların nasıl dînî

22 Luther H. Martin "Toward A Cognitive History of Religions" bkz: http://www.pucsp.br/rever/rv4_2005/p_martin.pdf,

23 Ilkka Pyysiäinen "After Religion: Cognitive Science and The Study of Human Behaviour". <http://www.e-religions.net/2008/datas/users/Pyysiainen.pdf>.

inanç sahibi oldukları, inanç çeşitleri, inançlarının ahlaki yaşamlarındaki rolü ve karar vermedeki etkileri gibi hususlarda ampirik delillerin üretilmeye başlandığını belirtmiştir.²⁴ Yani artık din laboratuara inmiştir, daha önce sosyal bilimler kategorisinde bulunup onlarla ortak metotları kullanan din, bugün gözlem ve deneye dayalı tabii bilimlerin arasındaki yerini almıştır.

Son 20-30 yıldan beri dünya genelinde Kuzey Amerika, Avrupa, Asya ve Avustralya kıtalarındaki altmıştan fazla üniversitede Bilişsel Bilim programları bulunmakta ve muhtelif kurslar verilmektedir. Ülkemizde ise sadece lisansüstü olarak iki üniversitede mevcuttur. Bilişsel Bilim çalışmalarına ilk olarak 1997'de Bilgisayar Bilimi, Dilbilim, Sinirbilim, Psikoloji ve Felsefenin katkılarıyla ODTÜ'de başlanmıştır. Burası hem mastır hem doktora düzeyinde eğitim veren tek yerdir. Boğaziçi Üniversitesinde Bilgisayar Mühendisliği, Dilbilim, Psikoloji ve Felsefeden oluşan Bilişsel Bilim çalışmaları sadece mastır derecesinde yürütülmektedir. Trakya Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği bünyesinde de bir *Bilişsel Bilimler Topluluğu* bulunmaktadır.²⁵

Yine ülkemizde özellikle Tıp Fakülteleri'nin Psikiyatri servisleri başta olmak üzere psikiyatristler ve psikologlar tarafından, ayrıca Eğitim ve öğretimle ilgili kurumlar tarafından 'bilişsel metot' kullanılmaktadır.

"Bilişsel Din Bilimleri" kavramı ise henüz ülkemiz için yabancıdır. Yaptığım araştırmalarda bu konu ile ilgili olarak sadece Rize İlahiyat Fakültesinden Sayın Alıcı'nın bir makalesinde Dinlere Bilişsel Yaklaşım ile ilgili bir bölüm buldum ki, o da zaten Batı'daki metodoloji çalışmaları ile ilgili idi.²⁶ Bu hususta gözden kaçırdıklarım varsa şimdiden affınıza sığınıyorum.

Dinlere 'bilimsel yaklaşım'ın bizler için uygunluğu veya kullanılabilirliği meselesine gelince; ünlü dinler tarihçisi Joachim Wach'ın da dediği gibi araştırmalarda kullanılan metot zamanın ve mekânın şartlarıyla uyum içinde olmalıdır. Dinlere bilişsel yaklaşım için bireysel bazda, disiplin bazında ve kurumsal bazlarda alt yapımız hazır olduktan sonra sorun yoktur. Rahmetli Hikmet Tanyu hocamızın çalışmalarımızda Batı'yı izlememiz gerektiği konusundaki vasiyetini yerine getirmemiz gerektiğini düşünüyorum. ODTU ve Boğaziçi Üniversitelerinde konu ile ilgilenen bölümlerle irtibata geçilip ön

24 <http://blogs.reuters.com/faithworld/2009/08/07/cognitive-science-gaining-ground-in-us-academic-religion-studies/> 14-10-2009

25 <http://www.bilissel.net/turkiye.htm> 12-10-2009

26 <http://www.dinlertarihi.com/dosyalar/yazilar/alici.htm> 29-09-2009

görüşmeler yapılarak işe başlanabilir. Dinler Tarihi Derneğimiz ile Bilişsel Bilim Programı uygulayan bir üniversitemizin aynı ilde bulunması bir şanstır. Veya ülkemizde bunu yapamamak bile en azından şimdilik Batı'da yapılan çalışmaları izleyip, onların Dinler Tarihçilerinin büyük çoğunluğunun oluru alan ve Dinler Tarihindeki Metodoloji tartışmalarının sonunu getireceğine inanılan bu yaklaşımla nelerin yapılabildiğini ve yapılabileceğini gözlemleyebiliriz.

Aslında hasbel kader içinde doğup büyüdüğümüz kültür Bilişsel Bilimin türetildiği *cognition*, yani *bilme* kavramına hiç yabancı değildir. Birer Müslüman olarak Kutsal Kitabımıza bakarsak iki yüze yakın bilme veya biliş ile ilgili ayet geçtiğini görürüz. Bunların büyük çoğunluğunda *bilen* kelimesi Allah için kullanılmıştır. Birkaç ayette Kur'ân'ın *bilen* bir kavme indirildiğinden bahsedilmiştir. Yine Kur'ân'da *bilenler* ile bilmeyenler ayırt edilmiştir.

Ayrıca hemen herkesin bildiği bir kutsî hadis vardır “Ben bir gizli hazine idim, bilinmek istedim” diye. Tebliği hazırlamaya başlarken Bilme, yani *cognition* sözcüğünün bende hatıra getirdiği ilk şey bu hadisti. Sorguladım sonra “peki nasıl bileceğiz?” Aklıma bu kez de Hz. Ali'ye atfedilen başka bir söz geldi “nefsini bilen Allah'ı bilir” diye. Arkasından Sevgili Yunus'un:

İlim ilim bilmektir,

İlim kendin bilmektir,

Sen kendini bilmezsin

Bu nice okumaktır, şeklindeki dizeleri; hemen onun arkasından Hacı Bektaşî Veli'nin:

Hararet nardadır sacda değil,

Keramet baştadır, taçta değil,

Her ne arasan kendinde ara

Kudüs'te, Mekke'de Hac'da değil, diyen dörtlüğü...

İlim, bilmek, idrak etmek, öğrenmek gibi kavramlar ile neyi, ne kadar, nasıl, neye göre biliyoruz şeklindeki epistemolojik sorular aynı zamanda Bilişsel Bilimin de merkezindeki kavramlardı. Bu vesile ile Hacı Bektaşî Veli'nin keramet mahalli olarak dikkatleri *baş*a çeken sözlerini bir kez daha hatırlamak, beni oldukça heyecanlandırdı. Beş duyu organının tamamını üzerinde bulunduran ve bunların çalışmasını, aynı zamanda birbirleriyle

iletişimlerini sağlayan, 'beyin' organını da sanki hazine imişcesine kafatası kemiklerinin içinde muhafaza eden *baş*, Bilişsel Bilimin de mihenk taşıydı. Bunları anlatmaktaki amacım ilimle İslam'ı buluşturmak falan değil. O zaman zaten yukarıda anlattıklarımızla ters düşeriz. Sadece Bir Hint'li olan sayın Singh'in bilişsel sürecin tarihiyle ilgili olarak Rig veda'ları örnek göstermesi gibi, benimki de doğup büyüdüğüm kültürün bir sonucu olarak sizlerle paylaştığım sesli zihin egzersizleri...

Hepinizi en samimi duygularımla selamlar, teşekkür ederim.

KAYNAKÇA:

KİTAPLAR:

- Brian C. Wilson, "A Brief Intellectual Biography of E. Thomas Lawson ", Edit: Brian C. Wilson , Timothy Light, *Religion As A Human Capacity: A Festschrift in honor of E. Thomas Lawson*, Brill 2004
- E. Thomas Lawson, Robert N. McCauley, *Rethinking Religion: connecting cognition and culture*, Cambridge University press, New York 1993
- Harvey Whitehouse "Why Do We Need Cognitive Theories of Religion", Edit: Brian C. Wilson , Timothy Light, *Religion As A Human Capacity: A Festschrift in honor of E. Thomas Lawson*, Brill 2004
- Harvey Whitehouse, *Modes of Religiosity: A Cognitive Theory of Religious Transmission*, Walnut Creek, CA: Altmira Press 2004
- Ilkka Pyysiainen, Veikko Anttonen, *Current Approach in the Cognitive Science of Religion*, Continuum International Publishing Group 2002
- Jensine Andresen "Toward a Cognitive Science of Religion", Edit: Jensine Andresen, *Religion in Mind*, Cambridge 2001
- Laura M. Taylor, *Introducing Cognitive Development*, Psychology Press 2005
- Mircea Eliade, *The Quest: History and Meaning in Religion*, University of Chicago Press 1984
- Neil A. Stillings Steven E. Weisler Christopher H. Chase Mark H. Feinstein Jay L. Garfield Edwina L., *Cognitive Science: An Introduction*, MIT Pres 1995
- Nicholas LaRocca, Rosalind Kalb, John DeLuca, Lauron Caruso, Multiple Scloresis: *Understanding the Cognitive Challanges*, Demos Medical Publishing 2007

Paul Thagard, *Mind: Introduction to Cognitive Science*, 2. Baskı, The MIT Press, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Massachusetts, 2005

Roslyn M. Frank, Tom Ziemke, *Body, Language and Mind: Sociocultural Situatedness*, Berlin 2008

Webster's Two New College Dictionary, Edit: Webster's New World Dictionary ve Webster's II Dictionary'nin editorleri, Houghton Mifflin Harcourt 2005

WEB ADRESLERİ:

Ilkka Pyysiäinen "After Religion: Cognitive Science and The Study of Human Behaviour", <http://www.e-religions.net/2008/datas/users/Pyysiainen.pdf> 9-10-2009

Ilkka Pyysiäinen, "Amazing grace: Religion and the Evolution of The Human Mind" <http://artsci.wustl.edu/~pboyer/RelCogWebSite/IlkkaMcNamaraVolume.doc> 9-10-2009

<http://www.iacsr.com/Home.html> 10-10-2009

<http://www.iacsr.com/Home.html> 10-10-2009

Luther H. Martin "Toward A Cognitive History of Religions" http://www.pucsp.br/rever/rv4_2005/p_martin.pdf,

<http://blogs.reuters.com/faithworld/2009/08/07/cognitive-science-gaining-ground-in-us-academic-religion-studies/> 14-10-2009

<http://www.bilissel.net/turkiye.htm> 12-10-2009

<http://www.dinlertarihi.com/dosyalar/yazilar/alici.htm> 29-09-2009